

Х. М. Притула

Якість життя населення як основна детермінанта розвитку сільських територій

Окреслено основні підходи до розуміння якості життя населення та наведено існуючі методики (як світові, так і вітчизняні) до її оцінки. Запропоновано основні індикатори економічної, демографічної, екологічної та освітянської сфер, які необхідно враховувати при здійсненні сучасної оцінки якості життя сільських мешканців. Здійснена рейтингова оцінка якості життя сільського населення в розрізі регіонів.

Ключові слова: сільська територія, сільські мешканці, якість життя.

Постановка проблеми. Політика стійкого розвитку сільських територій на сьогодні тісно пов'язана з масштабними проектами, направленими на підвищення якості життя сільського населення [1]. При цьому все більшої ваги у розвитку соціально-економічної політики підтримки села набирає цільовий підхід, що природно, сприятиме покращенню ключових оціночних індикаторів якості життя населення.

Згідно з Проектом Концепції розвитку сільських територій [2] з метою визначення відповідності існуючих програм реальним проблемам і потребам сільських територій, визначення ефективності використання ресурсів для реалізації визначених завдань, перегляду переліку визначених завдань та заходів програм, механізмів їх реалізації, прийняття рішень про продовження чи припинення реалізації програм; визначення пріоритетів наступних програм доцільним є здійснення постійного моніторингу розвитку сільських територій. Основним критерієм ефективності чинних програм та одночасно їх кінцевою метою є зростання якості життя сільських мешканців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних дослідженнях не існує єдиного уніфікованого підходу до оцінки якості життя [3-10]. Кожний з розроблених підходів виходить з потреб здійснюваного дослідження та специфіки об'єкта дослідження (країна, регіон, сільська територія тощо).

Метою статті є здійснення оцінки якості життя сільського населення в розрізі регіонів на основі вже існуючих методик та з врахуванням вітчизняних особливостей розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сам термін «якість життя» вперше було вжито у роботі американського економіста Дж. Гелбрейта «Суспільство достатку» (1958 р.) і згадувалося в контексті аналізу переходу західного суспільства до постіндустріальної стадії розвитку. На початках не було чіткого розмежування між такими поняттями як «якість життя» та

© *Х. М. Притула*, 2014.

«рівень життя». Проте з часом до оцінки якості життя населення додалися оцінки нематеріальних складових, які акцентували увагу на соціальних умовах життя суспільства, результатом чого стали перші спроби побудови інтегрального показника якості життя населення, який об'єднав економічні, соціальні та екологічні індикатори [3].

В подальшому в рамках міжнародних досліджень якості життя населення (1980-ті – кінець 1990 рр.) були запропоновані різні індикатори оцінки, в тому числі один з найбільш відомих показників – індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП). На думку авторів розвиток людського потенціалу визначає три найбільш важливих фактора – здоров'я і довголіття, доступ до знань і рівень життя населення (доходи).

Перший документ, присвячений дослідженню людського розвитку, окреслив новий підхід до оцінки розвитку, який поєднував індикатори очікуваної тривалості життя, рівня освіти і доходів у композитний індекс розвитку людського потенціалу (human development index, the HDI.). Своєрідним проривом в області оцінки HDI було створення єдиної статистики, яка покликана була служити орієнтиром для соціального та економічного розвитку. HDI встановлює мінімальне і максимальне значення для кожного показника, в межах яких і розміщуються країни відповідно до їх місця (значення HDI коливається в межах 0-1). Такий підхід базується на трьох критеріях (здоров'я, освіта, стандарти життя) та чотирьох індикаторах (очікувана тривалість життя; середня тривалість навчання для дорослих, які досягли 25 – річного віку; очікувана тривалість навчання для дітей шкільного віку та ВНД (валовий національний дохід) на особу у порівняних цінах) [4].

Міжнародний індекс стандартів якості життя (International Living's Quality of Life Index), за яким здійснюється ранжування 192 країн, охоплює дев'ять категорій: вартість життя, культуру, економіку, навколишнє середовище, свободу, здоров'я, інфраструктуру, безпеку і ризик та клімат [5].

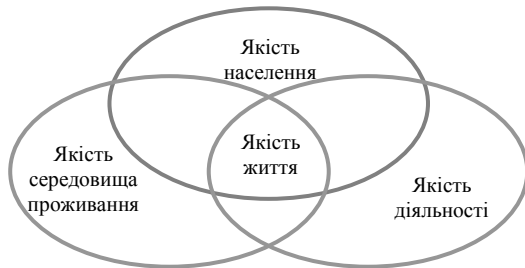

Рис. 1. Структура поняття «якість життя»

Поняття «якість життя» представляє собою структурну цілісність, тому може бути представлене як єдність цілого і його частин. Структура даного поняття, запропонована Т. В. Гавриловою, представлена на рис. 1 [6]:

- якість населення (демографічні характеристики, здоров'я, рівень освіти);
- якість середовища проживання (природно-екологічні умови, економічний розвиток території, розвинутість соціальної інфраструктури, рівень особистої безпеки);
- якість діяльності (трудової, відпочинку, побутової, духовно-культурної і суспільно-політичної).

На основі проведеного дослідження Т. В. Гаврилова виділяє 17 індикаторів, які найбільш часто використовуються для об'єктивної оцінки якості життя [7].

Фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України за участю фахівців Державної служби статистики України розроблена методика вимірювання регіонального людського розвитку (РЛР) [8]. Результати розрахунків РЛР передбачається використовувати для моніторингу стану регіонального людського розвитку, вимірювання його прогресу та чинників, обґрунтовані політики соціально-економічного розвитку регіонів України.

До розрахунку регіонального індексу людського розвитку включено 33 показники, об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта.

На сучасному етапі запропоновано безліч різних методологічних підходів до оцінки якості життя населення в країнах та регіонах. За способом отримання інформації розрізняють об'єктивний, суб'єктивний і комплексний (комбінований) підходи. В рамках об'єктивного підходу передбачається використання офіційних статистичних даних і побудова систем індикаторів, які характеризують об'єктивні умови і результати життєдіяльності людей. Суб'єктивний підхід базується на результатах соціологічних досліджень та експертних оцінках, що відображають об'єктивні умови в суб'єктивному сприйнятті людей, їх ціннісне відношення до створених умов у даному суспільстві. У дослідницькій практиці також використовується комбінований підхід на основі різного поєднання об'єктивних та суб'єктивних способів оцінки окремих складових якості життя, що дозволяє отримати оцінку якості життя за допомогою комплексу об'єктивних та суб'єктивних показників в розрізі окремих груп і територіальних спільнот [3].

Методика комплексної оцінки якості життя населення в регіонах Росії розроблена в Раді з вивчення продуктивних сил на замовлення Міністерства економічного розвитку Російської Федерації і враховує основні напрями майбутньої трансформації вітчизняної економіки і

соціальної сфери, націленої на створення реальних передумов стабільного посткризового соціально-економічного розвитку країни, забезпечення стійкості її економічного зростання і на цій основі – значного підйому рівня і якості життя населення російських регіонів [9].

Якість життя населення регіону розглядається як комплексна (багатоаспектна) категорія, яка відображає всю систему умов та передумов соціального розвитку, які склалися в регіоні, а також досягнутих в ньому соціальних результатів економічного розвитку, які забезпечують наявні на даний період часу можливості повноцінної реалізації людського потенціалу, підвищення рівня особистого і суспільного споживання матеріальних благ і послуг, всестороннього розвитку особистості, забезпечення високого рівня освіти і культури, підтримка сприятливого природного середовища і здорового способу життя, комфортних умов проживання і комплексної безпеки людини. В результаті чого зведеному (інтегральному) індексу якості життя населення об'єднані сім функціональних блоків, які включають 19 часткових (базових) репрезентативних показників [9].

У рамках проекту «Спроможність до аналізу соціально-економічних результатів та потенціалу» групою експертів Міжнародного центру перспективних досліджень у 2008 році був підготовлений звіт «Потенціал України та його реалізація» [10]. При написанні цього звіту однією з цілей авторів була оцінка якості життя в Україні у порівнянні з іншими країнами, використовуючи інструмент бенчмаркінгу.

Під якістю життя автори дослідження розуміють добробут, якісні суспільні послуги, безпечне і комфортне середовище. В роботі виокремлено п'ять основних сфер, результати в яких відображають успішність держави в забезпеченні високої якості життя своїх громадян: добробут, суспільство, охорона здоров'я, освіта, довкілля. Бенчмаркінг було проведено за 35 показниками, по 7-9 на кожну зі сфер. Показники підібрано таким чином, щоб охарактеризувати найбільш значущі параметри сфери, вимірюючи як ресурси, витрати й зусилля, так і результати політики. Показники сфери добробуту характеризують стан економіки, ефективності та інноваційності. Суспільство і довкілля вказують на те, наскільки сприятливим для людини є життєвий простір, якою мірою він комфортний і безпечний. Охорона здоров'я та освіта є ключовими суспільними послугами, і обрані показники свідчать про стан освіти та здоров'я населення, і про забезпечення доступу до цих послуг [10].

Базуючись на існуючих підходах та розумінні поняття якості життя, сучасна оцінка якості життя сільських мешканців повинна охоплювати економічну, демографічну, екологічну та освітянську сфери. Відповідно, основними індикаторами, які відобразатимуть розвиток наведених сфер будуть: обсяг сукупних ресурсів сільських домогосподарств з розрахунку на

одного зайнятого, середній розмір сільського домогосподарства, очікувана тривалість життя при народженні та середній бал ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання).

Сучасний розвиток сільських територій України характеризується високими сукупними ресурсами домогосподарств в регіонах з вищим рівнем диверсифікації економіки, проте кращі показники демографічного розвитку притаманні саме регіонам з меншою часткою важкої промисловості та з вагомою часткою сільського господарства. Тому оптимальне поєднання високого рівня сукупних ресурсів та вище середнього розміру домогосподарства забезпечуватиме вищу якість життя в порівнянні з решта регіонами.

Відповідно до даних табл. 1 регіони можна розділити на чотири групи: 1-ша – з найкращим співвідношенням рівня доходів і розміру домогосподарства; 2-га із високим рівнем доходів, проте незадовільною демографічною ситуацією; 3-тя – з низьким рівнем сукупних ресурсів, проте позитивною демографічною ситуацією і 4-та – із критичним співвідношенням показників.

До першої групи потрапили регіони, в яких спостерігається позитивна динаміка демографічного розвитку з одночасним високим рівнем сукупних ресурсів. Згрупуємо тепер регіони за показниками сукупних доходів, розміру домогосподарств і показником очікуваної тривалості життя при народженні (табл. 2).

Сільські території Івано-Франківської, Тернопільської та Харківської областей характеризуються одночасно високими показниками як демографічного розвитку, так і високими показниками рівнів сукупних ресурсів та високої очікуваної тривалості життя. Найбільш критична ситуація сформувалась на сільських територіях Житомирської, Луганської, Миколаївської та Кіровоградської областей.

Слід сказати, що показник очікуваної середньої тривалості життя населення є важливим індикатором розвитку сільських територій. На думку лауреата Нобелівської премії з економіки 1998 року Амартія Сена смертність є віддзеркаленням здатності суспільства до трансформації наявних економічних ресурсів у найбільш важливий продукт – здоров'я нації. Простий індикатор смертності або інтегрований показник середньої очікуваної тривалості життя, який розраховується на основі наявних даних зі смертності населення, часто може сказати більше про рівень і напрями розвитку суспільства, ніж складні макроекономічні показники [11].

Зростання тривалості життя пов'язане з багатьма факторами. Зокрема, у більшості країн ЄС спостерігається пряма кореляція між зростанням тривалості життя та рівнем їх економічного розвитку. У 1994-2006 рр. у Польщі

Таблиця 1

Групування сільських територій регіонів за показниками обсягу сукупних ресурсів сільських домогосподарств з розрахунку на одного зайнятого та середнього розміру сільського домогосподарства (станом на 2010 р.)

Показники	Високий рівень сукупних ресурсів	Середній рівень сукупних ресурсів	Низький рівень сукупних ресурсів	Дуже низький рівень сукупних ресурсів
Високий середній розмір домогосподарства		Закарпатська, Івано-Франківська	Львівська, Рівненська	
Задовільний середній розмір домогосподарства		Волинська Тернопільська Одеська Харківська		Чернівецька Херсонська
Низький середній розмір домогосподарства	Київська Полтавська Сумська	Вінницька Донецька Дніпропетровська	Миколаївська Запорізька Хмельницька Луганська Житомирська Черкаська Кіровоградська	АР Крим
Критичний середній розмір домогосподарства	Чернігівська			

Таблиця 2

Групування сільських територій за показником очікуваної тривалості життя при народженні (станом на 2010 р.)

Показники	Висока очікувана тривалість життя при народженні	Задовільна очікувана тривалість життя при народженні	Середня очікувана тривалість життя при народженні	Низька очікувана тривалість життя при народженні
Позитивна динаміка демографічного розвитку з одночасним високим рівнем сукупних ресурсів	Івано-Франківська Тернопільська	Харківська	Закарпатська Волинська	Одеська
Позитивна динаміка демографічного розвитку з низьким рівнем сукупних ресурсів	Львівська Чернівецька	Рівненська		Херсонська
Незадовільна динаміка демографічного розвитку з високим рівнем сукупних ресурсів		Вінниця	Полтавська Сумська Чернігівська	Київська Донецька Дніпропетровська
Критична динаміка демографічного розвитку з незадовільним рівнем сукупних ресурсів		Хмельницька	Запорізька Черкаська АР Крим	Житомирська Луганська Миколаївська Кіровоградська

цей коефіцієнт сягав 0,9: зростання ВВП у Польщі на 1000 доларів на душу населення супроводжується збільшенням очікуваної тривалості життя на 1 рік. За ці ж роки в Україні спостерігалась протилежна тенденція [11].

Дослідження показали, що за ці роки відмінності у тривалості життя між країнами Східної та Західної Європи були майже не обумовлені такими факторами, як інфекційні хвороби, генетика, лікарняні інфекції, медична допомога або забруднення довкілля. Внесок якості медичної допомоги в цю відмінність становив не більше 10%, а набагато важливішими були фактори способу життя, такі як вживання алкоголю і тютюну, раціональне харчування та психологічні чинники, що спричиняють зростання рівня неінфекційних захворювань і травм. Згідно зі звітом Світового банку в Україні у структурі смертності населення неінфекційні захворювання становлять 82%, а травми та інші зовнішні причини – 12%, тоді як інфекційні захворювання – лише 6%.

Тому на сьогодні цей показник є індикатором не лише екологічної ситуації території, але й відображає рівень розвитку медичного забезпечення, якість харчування, спосіб життя та загальний психологічний стан мешканців.

Важливим показником якості життя населення є рівень освіти. На основі даних зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України у 2010 р. розраховано середній бал з предметів в розрізі регіонів. Оцінка здійснювалась на основі даних по районах регіону без врахування результатів оцінки у містах обласного підпорядкування. Тому можна стверджувати, що результати розрахунків достатньо об'єктивно відображають рівень освіти на сільських територіях (табл. 3). Групування регіонів за показником середнього балу ЗНО наведено у табл. 3.

Оцінімо якість життя сільського населення за чотирма висвітленими вище показниками. Для цього використаємо рейтингову оцінку по кожному з показників. Вона становитиме від 1 до 4. За кожним з чотирьох показників

Таблиця 3

Групування сільських територій за показником середнього балу ЗНО

Показник	Високий середній бал	Задовільний середній бал	Низький середній бал	Критичний середній бал
Регіони	Волинська Тернопільська Львівська Черкаська Івано-Франківська Полтавська Вінницька	Рівненська Чернігівська Хмельницька Київська Сумська Запорізька Житомирська	Миколаївська Дніпропетровська Кіровоградська Донецька Луганська Херсонська Одеська Харківська	Чернівецька АР Крим Закарпатська

Таблиця 4

Групування регіонів за рейтинговою оцінкою якості життя сільського населення

Регіони з високим рівнем якості життя сільського населення (рейтингова оцінка 12-15)	Регіони із середнім рівнем якості життя сільського населення (рейтингова оцінка 9-11)	Регіони зі низьким рівнем якості життя сільського населення (рейтингова оцінка 6-8)
Івано-Франківська Львівська Тернопільська Вінницька Волинська Полтавська Рівненська	Сумська, Харківська Чернігівська, Закарпатська Хмельницька Черкаська Запорізька Київська Одеська Чернівецька	Дніпропетровська Донецька Житомирська Кіровоградська Луганська Миколаївська Херсонська АР Крим

ми групували регіони у чотири групи. Тому регіони, які потрапили у групу з найвищими значеннями показниками, отримують 4 бали, а ті, що потрапили у інші групи, відповідно, 3, 2 і 1 бали. Результати рейтингової оцінки якості життя сільського населення дозволяють розділити регіони на чотири групи (табл. 4).

Результати оцінки показують, що саме сільські території західних регіонів демонструють вищу якість життя сільських мешканців, яка є важливим індикатором розвитку всіх підсистем сільської території та результатом ефективної реалізації потенціалу їх розвитку.

Висновки. Оцінка якості життя здійснюється на основі інтегрування всіх сфер життєдіяльності людини. Характер і напрям їх впливу на формування середовища її проживання є різним. Тому досягнення високої якості життя сільського населення можливе за умови ефективної взаємодії всіх складових сільської території, зорієнтованої на забезпечення збалансованого висхідного розвитку сільських територій. Передумовою такого розвитку сільських територій є цілеспрямована політика їх розвитку, базована на промоції їх ендogenous потенціалу та конкурентних переваг.

Список використаних джерел

1. Медолазов А. С. Приоритеты социально-экономического развития сельских муниципальных образований Орловской области: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cyberleninka.ru>
2. Проект Концепції розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua>
3. Гришина И. В. Качество жизни населения регионов России: методология исследования и результаты комплексной оценки [Электронный ресурс] /

И. В. Гришина, А. О. Польшнев, С. А. Тимонин. – Режим доступа : <http://www.publications.hse.ru>

1. Human Development Index (HDI) [Electronic resource]. – Access: <http://www.hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>
2. International Living's Quality of Life Index [Electronic resource]. – Retrieved from <http://www.internationalliving.com/2010/12/quality-of-life-index-2011-where-the-numbers-come-from>
4. Гаврилова Т. В. Территориальная дифференциация качества жизни населений Ставропольского края [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sckiev.com.ua>
5. Спиридонов С. П. Индикаторы качества жизни и методологии их формирования [Электронный ресурс]. –Режим доступа : <http://vernadsky.tstu.ru/pdf/2010/04/31.pdf>
6. Методика вимірювання регіонального людського розвитку: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua>
7. Методика оценки качества жизни: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sops.ru>
8. Потенціал України та його реалізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icps.com.ua/pub/files/48/55/ICPS%20UKR%20report.pdf>
9. Поліщук М. Є. Зміни середньої очікуваної тривалості життя в Україні за останні 50 років як показник ефективності охорони громадського здоров'я / М. Є. Поліщук, К. С. Красовський, Т. І. Андреева // Україна. Здоров'я нації. – 2009. – № 3(11). – С. 54-61.

Prytula K. M. Quality of life as a major determinant of rural development.

The main approaches to understanding quality of life are outlined and existing methods (both global and domestic) to its assessment are given in this article. The basic indicators of economic, demographic, environmental and educational areas which are important in implementing a modern assessment of quality of life of rural residents are proposed. Rating estimation of the quality of life of rural residents in regions is carried out.

Keywords: rural areas, rural residents, the quality of life.

Прытула К. М. Качество жизни населения как основная детерминанта развития сельских территорий.

Обозначены основные подходы к пониманию качества жизни населения и приведены существующие методики (как мировые, так и отечественные) к ее оценке. Предложены основные индикаторы экономической, демографической, экологической и образовательной сфер, которые необходимо учитывать при осуществлении современной оценки качества жизни сельских жителей. Осуществлена рейтинговая оценка качества жизни сельского населения в разрезе регионов.

Ключевые слова: сельская территория, сельские жители, качество жизни.